

UOT 31

ORCID: 0009-0000-5268-1459

DOI: 10.52094/ARDI4350

Rəna Afər qızı Qasımlı
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Magistrant
r.qasimli08@gmail.com

AZYAŞLILAR ARASINDA CİNAYƏTƏ MEYİLLİLİYİN QARŞISININ ALINMASINDA QABAQLAYICI TƏDBİRLƏR

Xülasə: Məqalədə azyaşlılar arasında cinayətə meyilliliyi formalaşmasına təsir edən əsas sosial və psixoloji amillər elmi yanaşma əsasında araşdırılır və bu meyillərin qarşısının alınmasında qabaqlayıcı tədbirlərin əhəmiyyəti əsaslandırılır. Təhlil göstərir ki, ailə mühitindəki problemlər, təhsil sistemindəki çatışmazlıqlar və sosial təsirlər azyaşlıların davranışına birbaşa təsir edərək riskli meyillərin yaranmasına şərait yaradır. Eyni zamanda məqalədə erkən müdaxilə, sosial dəstək mexanizmləri və inkişaf yönümlü yanaşmaların cinayətkarlığın azalmasında mühüm rol oynadığı vurğulanır. Məqalədə müasir beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq qeyd olunur ki, fərdi deyil, kompleks və sistemli şəkildə həyata keçirilən qabaqlayıcı strategiyalar daha effektiv nəticələr verir.

Açar sözlər: cinayət meyilliyi, qabaqlayıcı tədbirlər, erkən müdaxilə, sosial amillər, ailə təsiri, risk faktorları

Müasir dövrdə cəmiyyətlərin üzləşdiyi ən mürəkkəb sosial problemlərdən biri azyaşlılar arasında cinayətə meyilliyin artmasıdır. Bu problem yalnız hüquq pozuntularının statistik artımı ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda gənc nəslin sosiallaşma prosesində yaranan boşluqların ailə institutunun zəifləməsinin və sosial mühitin transformasiyasının göstəricisi kimi çıxış edir. Azyaşlıların davranış trayektoriyası onların yaşadığı mühitin, aldıkları tərbiyənin və qarşılaşdıqları sosial münasibətlərin birbaşa təsiri altında formalaşır. Qloballaşma, urbanizasiya və texnoloji inkişaf kimi müasir proseslər cəmiyyətin strukturunda köklü dəyişikliklərə səbəb olmuş, bu isə öz növbəsində uşaqların və yeniyetmələrin həyat tərzinə, dəyərlər sisteminə və davranış modellərinə təsir göstərmişdir. Ənənəvi sosial nəzarət mexanizmlərinin zəifləməsi, ailə daxilində münasibətlərin dəyişməsi və sosial institutların

transformasiyası azyaşlıların sosiallaşma prosesini daha mürəkkəb və qeyri-sabit hala gətirmişdir. Xüsusilə böyük şəhərlərdə sosial təcrid, fərdiləşmə və sosial əlaqələrin zəifləməsi uşaqların emosional və sosial inkişafında boşluqlar yaradır. Bu boşluqlar isə çox vaxt deviant davranış formalarının meydana çıxmasına zəmin hazırlayır.

Azyaşlılar arasında cinayətə meyilliliyin yaranması təsüfi deyil, əksinə, bu proses çoxsaylı risk faktorlarının qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşır. Bu faktorlar arasında ailə mühiti xüsusi yer tutur. Ailədə emosional dəstəyin olmaması, valideyn nəzarətinin zəifliyi, zorakılıq və konfliktlər uşağın psixoloji inkişafına mənfi təsir göstərir və onun sosial normalara münasibətini dəyişdirir. Belə şəraitdə böyüyən uşaqlar öz davranışlarını tənzimləməkdə çətinlik çəkir, aqressiv və implusiv reaksiyalar nümayiş etdirir və sosial mühitə uyğunlaşmaqda problemlərlə qarşılaşırlar. Bununla yanaşı, sosial-iqtisadi çətinliklər yoxsulluq və qeyri-sabit həyat şəraiti də uşaqların gələcəyə baxışını və motivasiyasını zəiflədir, onları alternativ, bəzən isə qeyri-qanuni fəaliyyətlərə yönəldə bilər. Təhsil mühiti də bu kontekstdə mühüm rol oynayır. Məktəb yalnız biliklərin ötürüldüyü yer deyil, həm də uşağın sosial bacarıqlarının formalaşdığı əsas platformadır, lakin məktəbdə uğursuzluq, müəllimlərlə münasibətlərin gərginliyi və ya sosial təcrid halları uşağın özünə inamını azaldır və onun mənfi davranışlara meyil etməsinə imkan verir. Məktəbdən uzaqlaşma və ya davamiyyət problemləri çox vaxt daha ciddi sosial problemlərin ilkin siqnalı kimi çıxış edir. Bu səbəbdən təhsil sistemində yalnız akademik göstəricilərə deyil eyni zamanda uşağın emosional və sosial vəziyyətinə diqqət yetirilməsi zəruridir. Müasir informasiya mühiti və rəqəmsal texnologiyalar da azyaşlıların davranışına ciddi təsir göstərir. Sosial şəbəkələr, virtual platformalar və müxtəlif media vasitələri uşaqların dünyagörüşünü formalaşdırır, onların dəyərlər sisteminə təsir edir. Zorakılıq, aqressiya və qeyri-etik davranışların normallaşdırıldığı məzmunların geniş yayılması uşaqlarda bu davranışların qəbul olunmasına səbəb ola bilər. Eyni zamanda, rəqəmsal mühitdə nəzarətin zəif olması və filtr mexanizmlərinin kifayət qədər inkişaf etməməsi azyaşlıların zərərli təsirlərə məruz qalma riskini artırır. Bu isə onların real həyatda davranış modellərinə də mənfi təsir göstərir [1].

Bütün bu amillər nəzərə alındıqda aydın olur ki, azyaşlılar arasında cinayətə meyilliliyin qarşısının alınması yalnız hüquqi tədbirlərlə mümkün deyil. Bu problemə kompleks yanaşma tələb olunur və bu yanaşmanın mərkəzində qabaqlayıcı tədbirlər dayanır. Qabaqlayıcı yanaşma problemin baş verməsindən sonra deyil, onun yaranma ehtimalını azaltmağa yönəlmiş sistemli

fəaliyyətləri əhatə edir. Bu yanaşma risk faktorlarının erkən mərhələdə müəyyən edilməsini, onların təsirinin azaldılmasını və uşağın müsbət inkişafını dəstəkləyən mühitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Müasir elmi yanaşmalar göstərir ki, erkən müdaxilə və profilaktik tədbirlər cinayətkarlığın qarşısının alınmasında ən effektiv vasitələrdən biridir. Qabaqlayıcı tədbirlərin tətbiqi yalnız fərdi səviyyədə deyil, həm də ailə məktəb və icma səviyyəsində həyata keçirilməlidir [2]. Bu prosesdə müxtəlif sosial institutların qarşılıqlı əməkdaşlığı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ailə uşağın ilkin sosiallaşma mühiti kimi onun davranışının formalaşmasında əsas rol oynayır, məktəb bu prosesin davamlılığını təmin edir, icma isə sosial dəstək və inteqrasiya imkanları yaradır. Bu üç əsas mühitin harmonik fəaliyyəti uşağın sağlam inkişafı üçün zəruri şərt hesab olunur. Eyni zamanda, müasir dövrdə qabaqlayıcı tədbirlərin effektivliyini artırmaq üçün innovativ yanaşmaların tətbiqi də vacibdir. Rəqəmsal texnologiyaların imkanlarından istifadə etməklə risk qruplarının daha dəqiq müəyyən edilməsi, erkən xəbərdarlıq sistemlərinin yaradılması və fərdi yanaşmaların tətbiqi mümkün olur. Bu isə müdaxilələrin daha məqsədyönlü və effektiv həyata keçirilməsinə şərait yaradır.

Azyaşlılar arasında cinayətə meyilliyin qarşısının alınması sahəsində aparılan araşdırmalar göstərir ki, bu problemin effektiv həlli yalnız klassik nəzarət və cəza mexanizmləri ilə mümkün deyil. Əksinə, son onilliklərdə aparılan geniş empirik araşdırmalar sübut edir ki, preventiv yanaşmalar həm daha effektiv, həm də daha davamlı nəticələr verir. Bu yanaşmanın əsas üstünlüyü ondadır ki, o, cinayət davranışını formalaşdıran səbəblərə müdaxilə edir və bu səbəblərin sosial struktur daxilində neytrallaşdırılmasına yönəlir. Elmi ədəbiyyatda azyaşlı cinayətkarlığı inkişaf trayektoriyası kimi izah olunur, yəni bu davranış birdən-birə yaranmır müəyyən mərhələlərdən keçərək formalaşır. Araşdırmalar göstərir ki, erkən yaşda başlayan antisosial davranışlar sonrakı mərhələdə daha ağır və davamlı cinayət fəaliyyətinə çevrilir və belə uşaqlar sonradan daha çox zorakı cinayətlər törətməyə meyilli olurlar. Statistik məlumatlar da problemin miqyasını açıq şəkildə göstərir. Məsələn, yalnız ABŞ-də il ərzində 18 yaşdan aşağı şəxslərlə bağlı 424 mindən çox həbs qeydə alınmışdır. Daha erkən yaş qruplarında isə vəziyyət daha risklidir: 13 yaşdan aşağı uşaqlar arasında cinayət halları son onilliklərdə 33% artmış, zorakı cinayətlər üzrə isə artım 45%-ə çatmışdır [3]. Bu dinamika göstərir ki, problem yalnız yeniyetməlik dövrünə aid deyil, daha erkən inkişaf mərhələlərində formalaşır və məhz bu mərhələdə müdaxilə tələb edir.

Erkən müdaxilə və inkişaf yönümlü yanaşmalar

Erkən müdaxilə proqramları müasir preventiv strategiyalarının mərkəzində dayanır. Məktəbəqədər mərhələdə həyata keçirilən müdaxilələr azyaşlıların gələcəkdə cinayət törətmə ehtimalını əhəmiyyətli dərəcədə azaldır. Məsələn, Çikaqo Longitudinal Tədqiqatı çərçivəsində aparılan araşdırmalar erkən təhsil proqramlarında iştirak edən uşaqlarda 18 yaşa qədər cinayət göstəriciləri həm tezlik, həm də ağırlıq aşağı olur [4]. Müasir yanaşmalarda uşağın yalnız risk faktorlarına deyil onun inkişaf potensialına fokuslanmaq əsas prinsip kimi qəbul edilir. Bu baxımdan aşağıdakı istiqamətlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir:

- Erkən yaşda sosial bacarıqların inkişafı
- Emosional tənzimləmə qabiliyyətinin formalaşması
- Məktəbə hazırlıq və akademik adaptasiya
- Valideynlərlə bağlılığın gücləndirilməsi

Ailə əsaslı preventiv mexanizmlər

Ailə faktoru azyaşlı cınaayətçiliklərinin həm əsas risk, həm də əsas qoruyucu elementi kimi qiymətləndirilir. Ailədaxilə konflikt laqeydlik və zorakılıq azyaşlı cinayətçiliklərinin ən güclü prediktorlarıdır. Bunun əksinə olaraq, valideynlərlə müsbət münasibətlər və emosional bağlılıq cinayət davranışına qarşı güclü qoruyucu faktor kimi çıxış edir. Bu kontekstdə effektiv hesab olunan qabaqlayıcı tədbirlər aşağıdakılardır:

- Valideyn təlim proqramları
- Ailə terapiyası və funksional ailə terapiyası modelləri
- Ev ziyarəti proqramları
- Valideyn nəzarətinin və emosional dəstəyin gücləndirilməsi

İcma əsaslı və sosial inteqrasiya yönümlü yanaşmalar

Bu yanaşmaların əsas məqsədi uşağı riskli mühitdən çıxarmaq və onu müsbət sosial əlaqələr sisteminə daxil etməkdir. Xüsusilə mentorluq proqramları bu sahədə yüksək effektivlik göstərir. Son tədqiqatlar göstərir ki, mentorluq proqramları risk qrupuna aid uşaqlarda sosial bağlılığı artırır, aqressiv davranışları azaldır və təkrar cinayət ehtimalını aşağı salır [5]. Burada tətbiq olunan mexanizmlər:

- Gənclər üçün asudə vaxt proqramları
- Sosial layihələr və könüllülük fəaliyyəti

- Risk qrupları üçün sosial dəstək mərkəzləri
- Rol model və mentor sistemləri

Multisistem və kompleks müdaxilə modelləri

Yalnız bir sahədə aparılan müdaxilələr effektiv olmur, çünki azyaşlı cinayətkarlıq çoxsəviyyəli və kompleks problemdir. Bu səbəbdən müasir yanaşmalarda multisistem müdaxilə modelləri ön plana çıxır. Bu model aşağıdakı sistemlərin paralel şəkildə işləməsini nəzərdə tutur:

- Ailə
- Məktəb
- Sosial çevrə
- Psixoloji xidmətlər

Aparılan təhlillər göstərir ki, azyaşlılar arasında cinayətə meyillilik təsadüfi deyil, sosial mühitin ailə münasibətlərinin və fərdi psixoloji inkişafın qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşan kompleks bir prosesdir. Problemin həlli yalnız hüquqi tədbirlərlə deyil, onun yaranma səbəblərinə yönəlmiş sistemli və qabaqlayıcı yanaşmalarla mümkündür. Nəticə etibarilə, qabaqlayıcı tədbirlərin geniş və ardıcıl tətbiqi yalnız azyaşlı cinayətkarlığın qarşısının alınmasına deyil, eyni zamanda cəmiyyət üçün daha sağlam, sosial cəhətdən məsuliyyətli və inteqrasiya olunmuş gənc nəslin formalaşmasına xidmət edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Bandura, A., 1977: Social Learning Theory
2. Farrington, D. P., 2005: Childhood Risk Factors and Adult Crime
3. Moffitt, T. E., 1993: Life-Course Persistent and Adolescence-Limited Antisocial Behavior
4. UNICEF, 2017: The State of the World's Children
5. World Health Organization, 2020: Violence Prevention The Evidence
6. World Health Organization, 2014: Global Status Report on Violence Prevention

Rana Gasimli Afar gizi Preventive Measures in the Prevention of Criminal Tendencies among the Minors

Summary: The article examines the main social and psychological factors influencing the development of criminal tendencies among minors using a scientific approach and substantiates the importance of preventive measures in

preventing these tendencies. The analysis shows that problems in the family environment, deficiencies in the education system, and social influences directly affect the behavior of minors, creating conditions for the emergence of risky tendencies. At the same time, the article emphasizes that early intervention, social support mechanisms, and development-oriented approaches play an important role in reducing criminal behavior. Based on modern international experience, it is noted that preventive strategies implemented in a complex and systematic way, rather than individually, yield more effective results.

Key words: criminal tendency, preventive measures, early intervention, social factors, family influence, risk factors.

Рена Гасымлы Афар гызы

**Профилактические меры по предотвращению склонности к
преступности среди несовершеннолетних**

Резюме: В статье на научной основе рассматриваются основные социальные и психологические факторы, влияющие на формирование склонности к преступному поведению среди несовершеннолетних, и обосновывается важность профилактических мер в предотвращении этих тенденций. Анализ показывает, что проблемы в семейной среде, недостатки в системе образования и социальные влияния напрямую воздействуют на поведение несовершеннолетних, создавая условия для возникновения рискованных склонностей. В то же время в статье подчеркивается, что раннее вмешательство, механизмы социальной поддержки и развивающие подходы играют важную роль в снижении уровня преступности. На основе современного международного опыта отмечается, что профилактические стратегии, реализуемые комплексно и системно, а не изолированно, дают более эффективные результаты.

Ключевые слова: склонность к преступности, профилактические меры, раннее вмешательство, социальные факторы, влияние семьи, факторы риска